

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งในที่นี้ได้คัดเลือกไว้ 2 แห่ง เพื่อที่จะได้ศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ ทั้ง 2 แห่งประสบความสำเร็จ ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และการวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
2. ความสำเร็จเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน
3. ความเป็นมาของป่าชุมชนพื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยยูงใน และบ้านตลาดขี้เหล็ก
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

รัชดา (2533) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ การอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน เพื่อประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชน เพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศของท้องถิ่น ซึ่งจะเป็พื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว ฉะนั้นการอนุรักษ์ป่าไม้ให้ยืนยาวต้องให้ชาวบ้านมีจิตสำนึก และยังคงกล่าวว่ป่าชุมชนเป็นการอนุรักษ์และการพัฒนาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน เพื่อผลประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชนและเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็พื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชน

เสนห์ และคณะ (2536) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์การประชาชนในระดับชุมชน และหรือระบบเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นรูปธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ การมองป่าแยกออกจากคน เป็นวิธีคิดพื้นฐานและรูปแบบของการกำหนดนโยบายในลักษณะอำนาจนิยม ที่ไม่สอดคล้องกับ

ความเป็นจริงทางสังคม เพราะชีวิตคนไทยและป่าไม้มีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิดตลอดมา ในอดีตสมัยที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของประชาชนโดยทั่วไปก็อาศัยหาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิก หักล้างถางพง ทำมาหากิน ดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่า ทางราชการเองก็ได้ให้การสนับสนุนและรับรองสิทธิในที่ทำกินที่บุกเบิกนั้น จึงทำให้วิถีชีวิตของประชาชนและชุมชนท้องถิ่นกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน กล่าวได้ว่าประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นก็คือ ประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ป่าให้เป็นชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตรกรรมในกระบวนการดำรงชีพของประชาชน และชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ได้มีการสั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในลักษณะที่คนกับธรรมชาติคือป่าสามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทั้งหมดประกอบเป็นพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเห็นได้อย่างชัดเจนในอุดมการณ์ป่าชุมชน ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อบางประการ ความเชื่อเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่าและเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจกันของชุมชนเพื่อปกป้องของตน

โกมล (2537 ก: 5) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่า เป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึ่งพิงป่าของประชาชน มาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการและให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่า เป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน จึงได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ 4 ประการ คือ ประการแรก เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของประเทศโดยรวม ประการที่สอง เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน ประการที่สาม เป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า และประการสุดท้าย สิทธิในการดูแลรักษาจัดการและประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

โกมล (2537 ก: 9) ยังได้ให้ข้อคิดเห็นว่า การจัดการป่าชุมชนที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืน จำต้องมียุทธศาสตร์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าไว้ เช่น เพื่อประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร ซึ่งจะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้น ๆ เพื่อเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

2. การมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้ เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับโทษ หรือการลงโทษตามกติกาก็ได้ตกลงกันได้

3. องค์กรประชาชน เพื่อดำเนินการจัดการป่าให้บรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้ จะต้องมืองค์กรประชาชนที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำองค์กรที่จะดูแลป่าไม้ให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชนในหมู่บ้าน จะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าให้เกิดประโยชน์สนองความต้องการได้อย่างเพียงพอและยั่งยืน

โกลด์ และจินตนา (2535) ได้สรุปความหมายของการจัดการป่าชุมชนไว้ 2 ทรณะ คือ

1. ทรณะของการจัดการป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าซึ่งได้รับการจัดการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ชุมชนผู้ใช้พื้นที่ป่าดังกล่าวต้องการ อาจจะเป็นโดยตรง เช่น เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร หรือโดยทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งนันทนาการ

2. ทรณะของการใช้ประโยชน์ หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้เหมือนกันหรือแตกต่างกันในการใช้ประโยชน์จากป่า ภายใต้การยอมรับซึ่งกันและกัน

คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคเหนือตอนบน และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2534) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชน หมายถึง ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน อันได้แก่ ป่า ดิน น้ำ และระบบการผลิตที่เหมาะสม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองต่อการดำรงชีวิตของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ

1. ด้านนิเวศวิทยา การจัดการของชุมชนจะช่วยฟื้นฟูให้เกิดความสมดุลทางนิเวศวิทยา การเพิ่มพื้นที่ป่าอันจะส่งผลให้เกิดความชุ่มชื้น เพิ่มปริมาณน้ำฝน ต้นน้ำลำธาร และสร้างปุ๋ยธรรมชาติจากป่า จะช่วยพัฒนาคุณภาพดินให้อุดมสมบูรณ์ การฟื้นตัวของธรรมชาติจะส่งผลต่อการเติบโตของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์หลากหลายชนิด

2. ด้านเศรษฐกิจ นอกจากการนำไม้มาใช้สอยในการปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือ เครื่องใช้ในการผลิตในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้งพืช ผัก ผลไม้ สัตว์และแมลงต่าง ๆ ไม้ฟืนเพื่อหุงต้ม และอื่น ๆ ที่ต้องการเชื้อเพลิง การเลี้ยงวัว ควายในป่าก็ถือว่าเป็นสิ่งจำเป็นเพราะเมื่อพื้นที่ไร่นาทำการผลิต ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารของวัว ควาย นอกจากนั้นผลผลิตจากป่าถือเป็นรายได้ที่สำคัญของชุมชนเมื่อเหลือจากการบริโภคภายในชุมชน

3. ด้านการเมือง เมื่อชุมชนมีอำนาจในการจัดการด้านทรัพยากรจึงเป็นการกระจายอำนาจจัดการทรัพยากรไปสู่ชุมชน ก็จะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง และนำไปสู่การพัฒนาองค์กรชุมชน อำนาจการตัดสินใจ การจัดสรรทรัพยากรเพื่อประโยชน์ของชุมชน

4. ด้านสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมนั้นไม่สามารถแยกที่นา ที่ไร่ ป่า น้ำ และระบบการผลิตออกจากกันได้ จึงเกิดการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับป่า และแสดงออก ในรูปความเชื่อ พิธีกรรม ในรูปเจ้าป่าเจ้าเขา ผิขุนน้ำ เทพดาอารักษ์ มีกฎเกณฑ์ที่มารองรับ ความเชื่อของชุมชนและสืบทอดมายาวนาน นอกจากนี้ชุมชนยังมีการอนุรักษ์ป่าบรรพบุรุษ ป่าเจ้าที่ ป่าเลื้อบ้าน ป่าช้า ป่าขุนน้ำ เป็นต้น

5. ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เนื่องจากป่าของประเทศไทยเป็นป่าฝนเขตร้อน จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่มากมายนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการ พัฒนาด้านพันธุกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพในอนาคต

โกลด์ และจินนา (2537) กล่าวว่า ป่าชุมชนเป็นพื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้รับการจัดการโดยชุมชน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการใช้ประโยชน์ตามที่ชุมชนต้องการ โดยมีพื้นฐานแนวความคิด อยู่ 3 ประการ คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวม เสนอว่า ทรัพยากรส่วนรวมจะไม่ได้รับการดูแลเป็นอย่างดี ถ้าทุกคนมุ่งแต่จะใช้ประโยชน์ตามที่ตนเองต้องการ และจะเป็นผลให้ทรัพยากรส่วนรวมเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว จำเป็นจะต้องมีการควบคุมเข้าไปเกี่ยวข้อง

2. แนวความคิดเกี่ยวกับการควบคุมการใช้ทรัพยากรส่วนรวมเสนอว่า ทรัพยากรส่วนรวมมีการใช้ประโยชน์โดยกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์บางกลุ่ม ซึ่งมีการกำหนดการใช้ระหว่างกัน

3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านเสนอว่า ป่าชุมชนเป็นการจัดการป่าไม้ที่แสดงถึงภูมิปัญญาของท้องถิ่นในการจัดการป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชน ที่ได้ถ่ายทอดสืบทอดกันมาบนพื้นฐานวัฒนธรรมทางการเกษตรกรรม ความเชื่อ และประเพณีท้องถิ่น ที่แสดงให้เห็นถึงการพึ่งพิงพื้นที่ป่าไม้ของประชาชนในแต่ละประเทศ

ยศ (2534) กล่าวว่า แนวความคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานของการยอมรับศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชนบท ซึ่งถูกละเลยหรือถูกมองเป็นเป้าหมายรองของการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้มาโดยตลอด มีหลักอยู่ 3 ประการ คือ ประการแรก สนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนในท้องถิ่น ประการที่สอง การมีส่วนร่วมของประชาชน และประการสุดท้าย สำนึกของการเป็นเจ้าของ ประการสำคัญ แนวความคิดเรื่องอุดมการณ์เรื่องป่าชุมชนมิได้เน้นอยู่ที่การปลูกต้นไม้หรือการส่งเสริมฟื้นฟูสภาพป่าไม้ หากแต่อยู่ที่คนและความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับสภาพแวดล้อม และยังเชื่อมโยงอย่างแยกไม่ออกจากการแสวงหาวิธีการ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิตในภาคเกษตรไปพร้อม ๆ กับการดูแลและฟื้นฟูสภาพแวดล้อม และการส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น ป่าชุมชนมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงหลาย ๆ ด้าน ไม่สามารถมองได้เพียงด้านเดียว

ป่าชุมชนในทัศนะของปิ่นแก้ว (2533 : 19) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือ แนวทางการจัดการป่าที่ตอบสนองความอยู่รอดของชุมชนบนพื้นฐานของการรักษานิเวศวิทยาชุมชน การแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ โดยที่ประชาชนผู้ใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าเป็นผู้ที่เข้ามามีอำนาจและบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง สอดคล้องกับคณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบทภาคเหนือตอนบน และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2534) ที่กล่าวถึงนิยามความหมายของป่าชุมชนตามข้อเสนอเพื่อร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนว่า ป่าชุมชนหมายถึง แนวทางการจัดการป่าชุมชนที่มุ่งเน้นความต้องการของชุมชนในด้านนิเวศวิทยาชุมชนและเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญ โดยที่ประชาชนท้องถิ่นผู้ใช้ประโยชน์และดูแลรักษาป่าชุมชน เป็นผู้เข้ามามีอำนาจและบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง ภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่รัฐ ป่าชุมชนจึงเป็นแนวทางการจัดการป่าอันใหม่ที่แยกออกจากการจัดการป่าเชิงเศรษฐกิจและการจัดการป่าเพื่อการอนุรักษ์ โดยได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ 4 ประการ คือ

1. เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของประเทศโดยรวม
2. เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน
3. เป็นการธำรงรักษาไว้ ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า
4. สิทธิในการดูแลรักษา จัดการ และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

รัชดา (2533) กล่าวถึงป่าชุมชนว่าเป็นการอนุรักษ์ การพัฒนา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน เพื่อประโยชน์สูงสุดทางเศรษฐกิจต่อชุมชน เพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศของท้องถิ่น ซึ่งจะนี้เป็นพื้นฐานรองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว ฉะนั้นการอนุรักษ์ป่าไม้ให้ยืนยาวต้องให้ชาวบ้านมีจิตสำนึก มีความรู้สึกเป็นเจ้าของเพื่อจะฟื้นฟูระบบใหม่ที่ล้มเหลวมาแล้ว

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541) กล่าวว่า ป่าชุมชน คือ ป่าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน ประชาชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจเองว่าต้องการอะไรจากป่า และต้องการเมื่อไร ป่าชุมชนเป็นป่าที่จัดการตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ประชาชนเก็บหาผลผลิตจากป่าไม้โดยใช้วิธีการที่ไม่ทำลายป่า สอดคล้องกับฉลาดชาย และคณะ (2536) ที่ได้เสนอแนวคิดหลัก ๆ ทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวคิดทางมนุษยวิทยา นิเวศวิทยา วัฒนธรรม และเศรษฐศาสตร์การเมือง 5 ประการด้วยกัน คือ

1. มิติทางวัฒนธรรม มีลักษณะสำคัญ 6 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม ประการที่สอง การเน้นวิถีคิดหรือระบบคิดที่มีความหลากหลายและซับซ้อน ประการที่สาม การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษาในที่นี้หมายถึง วิถีคิดหรือมุมมองของชาวบ้าน ประการที่สี่ การให้ความสำคัญกับเรื่องของอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ประการที่ห้า การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ หมายถึง การปรับเปลี่ยนวิถีคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์อำนาจ และประการสุดท้าย การเห็นว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรีและสิทธิตามธรรมชาติที่จะใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของตน โดยได้เสนอให้พิจารณาป่าชุมชนในฐานะที่เป็น “องค์รวมของระบบวัฒนธรรมของชุมชน” ทั้งนี้ในความคิดของชาวบ้านและป่าไม้ได้มีสถานะทางกายภาพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากมีความหมายถึงอุดมการณ์อำนาจและศีลธรรมที่วางอยู่บนพื้นฐานหลักในการกำหนดสิทธิและหน้าที่ตามประเพณีในการควบคุม การจัดการและการดูแลป่าโดยชุมชน ซึ่งมีฐานะเป็นหน่วยทางศีลธรรม ภายใต้หลักการที่ว่าสิทธิในการได้รับประโยชน์จากป่าจะกระจายไปยังผู้ทำหน้าที่ในการปกป้องป่า อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านไม่ได้อธิบายอุดมการณ์ป่าชุมชนผ่านแนวความคิดเรื่องผลประโยชน์ตอบแทนเพียงอย่างเดียว หากแต่ผ่านความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองพื้นที่ป่าในอาณาบริเวณ หมู่บ้าน การรुकกล้าเขตป่าของบ้านอื่นเท่ากับเป็นการผิดผี ซึ่งเป็นการละเมิดที่ต้องมีพิธีเช่น ไห้วเพื่อเซ่นผี

2. ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน เป็นแนวความคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากรที่มีระบบการจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่า ใครบ้างมีสิทธิใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร มีชุมชนเป็นทั้งผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งในภาคเหนือเรียกว่า “สิทธิหน้าหมู” สอดคล้องกับที่ เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) กล่าวว่า สิทธิหน้าหมูและสิทธิชุมชนนี้ถือได้ว่าเป็นวิถีคิดที่มีพื้นฐานมั่นคงอยู่ในวัฒนธรรมของภาคเหนือ เพราะสามารถปรับเปลี่ยนและผลิตสืบเนื่องมาได้อย่างยาวนานจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะได้โอบอุ้มหลักการสำคัญของการใช้ทรัพยากรคือ สิทธิการใช้ (Usufruct Rights) และหลักการพื้นฐานของความเป็นมนุษย์คือ สิทธิตามธรรมชาติที่มุ่งเน้นการยังชีพ

3. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน หมายถึง ภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ของการใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรของชุมชน ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยรอบ

4. เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในกลุ่มน้ำ เป็นแนวคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความ

สัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน ในที่นี้เครือข่าย หมายถึง รูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนในระบบนิเวศเดียวกัน

5. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ในที่นี้หมายถึง การปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นแนวคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ท้องถิ่นกับเงื่อนไขในระดับมหภาค เพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน

สอดคล้องกับ ฉลาดชาย และคณะ (2536) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่อนุรักษ์ป่าไว้ได้ 8 ประการ คือ 1) มีความเป็นชุมชนสูง ในที่นี้ชุมชนหมายถึง กลุ่มบุคคลหลาย ๆ กลุ่ม มารวมกัน อยู่ในอาณาเขต และภายใต้กฎหมายหรือข้อบังคับเดียวกัน มีการปะทะสังสรรค์กัน มีความสนใจร่วมกัน และมีผลประโยชน์คล้าย ๆ กัน และมีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น ภาษาพูด ขนบธรรมเนียมประเพณี หรือมีวัฒนธรรมร่วมกันนั่นเอง (วีรพรรณ, 2529) มืองค์ประกอบของชุมชน ได้แก่ คน (People) ความสนใจร่วมกัน (Common Interest) อาณานิคม (Area) การปฏิบัติต่อกัน (Interaction) และความสัมพันธ์ของสมาชิก (Relationship) 2) มีผลประโยชน์ร่วมกัน 3) มีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่สามารถใช้ได้ 4) มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งและมีภูมิปัญญา 5) มืองค์กรชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรูปแบบใด 6) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสมบัติร่วมของชุมชน 7) เป็นชุมชนที่มีความถาวรทั้งทางด้านสังคมและด้านการใช้ทรัพยากร และ 8) เป็นชุมชนที่มีเครือข่ายการใช้ทรัพยากรรูปแบบหนึ่งรูปแบบใดอยู่แล้วในบางระดับ

เสนห์ (2527) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าที่แท้จริงนั้นคือการที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซง ครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดแจงใช้ ควบคุม ระดมทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน มาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคม เป็นการพัฒนาระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองอย่างเชื่อมั่น เพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด สอดคล้องกับ ทวีทอง (2527 : 1-2) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการ ควบคุมการใช้ กระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม โดยได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจการกำหนดชีวิตอย่างเป็นตัวของตัวเอง

ส่วนสิทธิชัย (2535) เห็นว่าการมีส่วนร่วมที่แท้จริง จะต้องไม่หมายเพียงการดึงประชาชนเข้ามาร่วมโครงการที่รัฐเป็นผู้กำหนด “รูปแบบเป้าหมายของงาน” และ “กำหนดให้มีการ

เข้าร่วมงาน” ดังที่ผ่านมา แต่จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมอย่างมีสำนึกรับผิดชอบและมีบทบาทอย่างเต็มที่ ตั้งแต่คิดค้นปัญหา วางแผนปฏิบัติงาน ดูแลกำกับ ตลอดจนประเมินผล ติดตามงาน การมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริงจะต้องหมายถึง การมอบอธิปไตยขั้นพื้นฐานคืนสู่ประชาชน การพยายามจัดตั้งและพัฒนาองค์กรของประชาชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานของตนเองเป็นสำคัญ

และชูเกียรติ (2534 : 2541) กล่าวถึงแนวความคิดเรื่องการมีส่วนร่วมว่าเกิดมาจากความเชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญหา ตระหนักรู้และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้นมนุษย์ไม่ว่าจะอยู่ห่างไกลเพียงใดจึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของตนเอง นอกจากนั้นแล้วการมีส่วนร่วมยังช่วยลดปัญหาความแปลกแยก เนื่องจากการนำเข้าสู่สิ่งต่าง ๆ จากภายนอกเข้าไปในชุมชนนั้นด้วย การมีส่วนร่วมไม่ได้หมายความว่าความแคบ ๆ แต่มีส่วนช่วยเหลือสนับสนุน โครงการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญอย่าง เช่น การตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการนั้น ๆ ด้วย

ไพรัตน์ (2527 : 6) กล่าวว่า ความต้องการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามีมาแต่โบราณ ตั้งแต่มนุษย์อยู่ร่วมกัน หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับที่มีการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ชาติจะแตกต่างกันแต่ในรูปแบบและวิธีการเท่านั้น การเข้าร่วมพัฒนาอาจทำโดยบังคับโดยสมัครใจ โดยความจำเป็น การเข้าร่วมอาจเกิดจากการชักนำของผู้นำชุมชน หัวหน้าเผ่า หัวหน้าหมู่บ้าน ข้าราชการผู้มีอำนาจหน้าที่ หรือแม้กระทั่งรัฐบาล หรือองค์กรเอกชน การเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม อาจทำในระยะสั้นระยะยาวต่อเนื่อง อาจกระทำตามนโยบายที่กำหนดหรือทำตามความจำเป็นที่อยู่ร่วมกันในชุมชนที่ต้องช่วยกันเพื่อความอยู่รอดและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ในทัศนะของ อकिन (2527) การมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการควบคุมใช้ และการกระจายทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม โดยการพัฒนาความรู้และภูมิปัญญาซึ่งสามารถแสดงออกมาในรูปการตัดสินใจในการดำรงชีวิตของตนเองได้ แบ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 4 ลักษณะ คือ 1) ร่วมกันค้นหาสาเหตุของปัญหาและแนวทางแก้ปัญหา 2) ร่วมกันในการตัดสินใจและเลือกแนวทางเพื่อวางแผนแก้ไขต่อไป 3) ร่วมกันในการปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผนงาน โครงการ 4) ร่วมกันในการประเมินผลงานและกิจกรรมการพัฒนา

รูปแบบการมีส่วนร่วมมี 4 ขั้นตอน ขั้นตอนที่ 1) การวางแผน ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการและการบริหารใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจด้วยตนเอง ขั้นตอนที่ 2) การดำเนินกิจกรรมประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการและการบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงินและบริการ ขั้นตอนที่ 3) การใช้ประโยชน์ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นระดับของการพึ่งตนเองและควบคุมสังคม

ขั้นตอนที่ 4) การได้รับประโยชน์ ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ฐานที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุ ก็ได้

อารมณ (2542) ศึกษาเรื่องการจัดการป่าชุมชนบ้านจองไฟ ตำบลห้วยอ้อ อำเภอทองจังหวัดแพร่ พบว่า วิธีการจัดการป่าของชุมชนบ้านแม่จองไฟมีศักยภาพในการจัดการป่าที่ดีมาก มีผู้นำที่เข้มแข็ง ชุมชนได้กำหนดข้อห้าม กฎระเบียบของชุมชนขึ้นและสามารถบังคับใช้กับสมาชิกได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ห้ามตัดไม้ในเขตอนุรักษ์ไว้มาใช้สอย การห้ามนำของป่ามาขาย การห้ามเผาป่า และยังมีการสร้างแนวกันไฟแนวเขตป่าไม้แสดงไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้สมาชิกในชุมชนจะกีดกันและไม่ให้ความร่วมมือกับบุคคลภายนอกชุมชนที่จะมาแสวงหาผลประโยชน์จากป่าที่ชุมชนบ้านแม่จองไฟยังคงความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

สันติ (2539) ได้วิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพราะป่าชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตประจำวัน เป็นที่รวมของชาวบ้าน และยังเป็นที่เก็บของป่าอีกด้วย ส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกป่าและทำแนวกันไฟรอบพื้นที่ป่าชุมชน อายุ ระดับการศึกษา จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และการได้รับข่าวสารข้อมูลจากโทรทัศน์ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แต่รายได้ ความศรัทธาที่มีต่อผู้นำ การได้รับข้อมูลข่าวสารจากวิทยุหนังสือพิมพ์ ทัศนคติที่มีต่อป่าชุมชน และประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชน ไม่มีความสัมพันธ์แต่อย่างใด ปัญหาอุปสรรคของเกษตรกร ได้แก่ ขาดเงินทุนอุดหนุนจากหน่วยงานของรัฐ ขาดผู้นำหรือผู้ประสานงานระหว่างหมู่บ้าน

เชาวลิต (2539) ได้วิจัยเรื่องปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่เข้าร่วมในโครงการพัฒนาป่าชุมชน อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมีส่วนร่วมในการคัดเลือกพื้นที่ดำเนินโครงการฯ มากที่สุด รองลงมาเป็นการมีส่วนร่วมในการคัดเลือกพันธุ์ไม้มีส่วนร่วมในการประสานงานประชาสัมพันธ์ มีส่วนร่วมในการจัดตั้งกลุ่มเพื่อจัดสรรผลประโยชน์ และมีส่วนร่วมในการฝึกอบรมตามลำดับ และยังพบว่า ความต้องการไม้ใช้สอยในครัวเรือนและการติดต่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโครงการพัฒนาป่าชุมชน

ศราวุฒิ (2540) ได้วิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนของชาวบ้านปล้องเหนือ ตำบลปล้อง อำเภอเทิง จังหวัดเชียงราย พบว่า ผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นหัวหน้า ครอบครัวยุคใหม่พื้นที่ถือครองเฉลี่ย 9.77 ไร่ แหล่งข่าวสารด้านป่าไม้ที่ได้รับเป็นประจำสูงสุด ได้แก่ หอกระจายข่าว รองลงมาคือ โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตามลำดับ ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชนระดับสูง ได้แก่ การเข้าร่วมประชุมประจำเดือน รองลงมา ได้แก่ การพัฒนาป่าชุมชน

ประจำปี พิธีกรรมเลี้ยงผี เจ้าที่ในป่าชุมชน และการเข้าร่วมทำแนวกันไฟในพื้นที่ ป่าชุมชน ตามลำดับ กิจกรรมที่มีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ได้แก่ การจัดทำและซ่อมป้ายแสดงแนวเขตการ เข้าร่วมตัดไม้ในป่าชุมชนเพื่อนำมาสร้างฝายประชาอาสา การเก็บไม้พินมาจำหน่ายเพื่อนำเงินเข้า กองทุนหมู่บ้าน การลาดตระเวน การตรวจป่า และการเข้าร่วมประชุมกำหนดเขตป่าชุมชนเพิ่มเติม สรรเสริญ (2542) ได้วิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน บ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีจำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือนเฉลี่ย 4.7 ไร่ ส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากระดับปานกลาง กิจกรรมที่ใช้ประโยชน์ส่วนมากไม่กระทบ กระเทือนต่อระบบนิเวศป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชนระดับปานกลาง โดยได้รับจากสื่อเสียงตามสายและเพื่อนบ้านเป็นส่วนมาก มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง ระดับปานกลาง การได้รับประโยชน์จากป่าและการได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน มีความสัมพันธ์ โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แต่จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน ไม่มีความสัมพันธ์แต่อย่างใด

กรมป่าไม้ (2540) ได้เสนอแนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชนว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่สำคัญ ที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวน ประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง ทำให้มีการใช้สอย ทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง จึงก่อให้เกิดความเสียหาย ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม โดยส่วนรวม ประกอบกับภายหลังเริ่มเป็นที่ยอมรับ แล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐ เพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิดการจัดการและการใช้ประโยชน์แบบ ยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน มีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการ จัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้อยู่ใกล้ชิดป่าที่สุดและได้พึ่งพิงอาศัยป่าไม้ใน การดำรงชีวิตให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าและจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน เพื่อ ผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชน และได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชน ไว้ 4 ประการคือ ประการแรก เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของ ประเทศโดยรวม ประการที่สอง เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน ประการที่สาม เป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า และ ประการสุดท้าย สิทธิในการดูแลรักษาจัดการและประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นสิทธิร่วมของทั้งชุมชน

สัณฐิตา (2534) ได้เสนอวิธีการจัดการป่าชุมชนไว้ 5 ประเด็น คือ

1. การกระจายตัวของป่าชุมชน ซึ่งชุมชนท้องถิ่นที่อนุรักษ์ป่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่ตั้ง ถิ่นฐานบนที่ราบเชิงคอย ทำนาค้าเป็นหลัก และมักจะมีการทำไร่ตามที่ดินเพิ่มเติมด้วย ป่าที่

อนุรักษ์ไว้มักจะเป็นป่าบนดอย ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารของลำห้วยที่ไหลมาหล่อเลี้ยงพื้นที่นา โดยอาศัยระบบเหมืองฝาย

2. การจำแนกประเภทป่า ซึ่งไม่ว่าจะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม ชาวบ้านมักจะมีการจำแนกพื้นที่อย่างคร่าว ๆ เป็น 3 ประเภท คือ

ก. ป่าต้นน้ำลำธาร ซึ่งเป็นต้นกำเนิดลำห้วยที่ไหลผ่านหมู่บ้าน มีชื่อเรียกแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นตามลักษณะต้นน้ำ เช่น ป่าชันน้ำ ป่าน้ำจ๋า ป่าน้ำรู้ ป่าขุนน้ำ ป่าขุนห้วย

ข. ป่าใช้สอย เป็นป่าแพะหรือป่าเบญจพรรณที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในการเก็บเห็ด หน่อไม้ ผักป่า สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้สำหรับสร้างบ้านเรือน ตลอดจนเป็นที่เลี้ยงวัว ควาย นอกจากนี้ ป่าใช้สอยยังอาจเป็นแหล่งผลิตของพืชยืนต้นที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ลูกตาว เมียง และสองสลึง

ค. ป่าตามประเพณี ซึ่งผูกพันกับศาสนาและความเชื่อ เช่น ป่าเขตอกัยทาน ป่าช้าป่าที่เป็นที่สิงสถิตของผี ความคิดเรื่องเขตอกัยทานเป็นความคิดในศาสนาพุทธ สำหรับคนเมืองลื้อ และได้ใหญ่มีความเชื่อเรื่องผีปู่ย่า ผีเจ้านาย เลื้อบ้านเลื้อเมือง ผีขุนน้ำ ตลอดจนผีฝาย

3. การกำหนดขอบเขตป่า ต้องมีขอบเขตแสดงสิทธิในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน เพื่อให้ชุมชนใกล้เคียงรับรู้ ไม่ล่วงล้ำเข้ามาลักลอบใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนนั้น ส่วนมากชาวบ้านมักจะกำหนดขอบเขตป่าอย่างคร่าว ๆ โดยอาศัยสันปันน้ำ แนวลำห้วย ถนนหรือแม้แต่เขตภาษีบำรุงท้องที่ เป็นเส้นแบ่งเขต

4. ระบบการจัดการป่า ป่าชุมชนถือเป็นสมบัติของส่วนรวมของชุมชน สมาชิกของชุมชนทุกคนมีสิทธิเท่าเทียมกันในการใช้ประโยชน์จากป่า สมาชิกของชุมชนอื่นไม่มีสิทธิใช้ทรัพยากรในป่าโดยไม่ได้รับอนุญาต แต่ถ้าได้รับอนุญาตก็ต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขของชุมชนเจ้าของป่า เช่น อนุญาตให้เก็บของป่าบางประเภทไปใช้หรือไปบริโภค แต่ห้ามนำไปขาย เพราะจะเกิณกำลังการผลิตของป่าชุมชนนั้น ซึ่งในการจัดสรรทรัพยากรป่าเพื่อใช้ภายในชุมชน ชาวบ้านจะแบ่งประเภทป่าดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และจะกำหนดระดับการใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลป่า ดังนี้

ก. ป่าต้นน้ำ มักจะเป็นป่าที่ชาวบ้านหวงแหนที่สุด เพราะต้องพึ่งพาน้ำใช้ในการเกษตร จึงมักจะห้ามตัดไม้หรือรบกวนสภาพป่าโดยเด็ดขาด แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนบางแห่งอาจอนุญาตให้เก็บไม้ล้มเพราะถูกลมพัดโค่น หรือไม้ที่ยืนต้นตายได้

ข. ป่าใช้สอย มักเป็นป่าที่ชาวบ้านหวงแรงแรงลงมาจากป่าต้นน้ำ ชาวบ้านมีสิทธิถอนวัวควายไปเลี้ยงในป่า เก็บหาของป่า ไม้แห้งที่ใช้ทำฟืน ตลอดจนขออนุญาตตัดไม้จำนวนไม่มากนักมาใช้สร้างบ้านเรือน ซ่อมแซมวัดหรือฝาย

ค. ป่าตามประเพณี เป็นป่าที่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนเป็นที่สิงสถิตของผี จึงเป็นที่เคารพยำเกรง ชาวบ้านไม่ค่อยกล้าเข้าไปตัดไม้หรือไปรบกวนความสงบ

ง. ป่านอกเขตป่าชุมชน อาจจะเป็นป่าที่ชุมชนข้างเคียงดูแลรักษา ถูกต้องตามกฎหมายของชุมชนที่เป็นเจ้าของ แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่มีการแก่งแย่งทรัพยากรกันมากชาวบ้านอาจจะถือว่าเป็นป่าสงวนของรัฐที่ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของ ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมักจะควบคู่ไปกับการดูแลตรวจตรารักษาป่า ชาวบ้านที่ไปเลี้ยงสัตว์หรือเก็บของป่า มักจะช่วยสอดส่องไม่ให้คนภายนอกชุมชนเข้ามาลักลอบตัดไม้หรือเก็บของป่าที่มีจำนวนน้อยไปขาย บางพื้นที่การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านอาจจะมีกฎเกณฑ์ที่เป็นหรือไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษร และส่วนใหญ่แล้วค่าปรับที่ได้มักจะนำไปใช้ในกิจกรรมส่วนรวม เช่น สร้างศาลาในหมู่บ้าน บูรณะวัด ซ่อมแซมโรงเรียน หรือบางพื้นที่อาจแบ่งเงินบางส่วนเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงให้แก่ผู้ที่ต้องเสียสละเวลาทำงานในไร่่นามาเดินตรวจป่า

5. ปัจจัยที่เอื้ออำนวยในการรักษาป่า จากการสำรวจป่าชุมชนในภาคเหนือตอนบนว่า ปัจจัยที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาจิตสำนึกถึงคุณค่าของป่า และแสดงความจำเป็นที่ต้องอนุรักษ์ป่า แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มการสืบทอดประเพณีการรักษาป่าบนพื้นฐานความเชื่อของชุมชนกลุ่มการเผชิญปัญหาการขัดแย้งทรัพยากรกับบุคคลภายนอกชุมชน และกลุ่มการประสพภัยธรรมชาติที่เป็นผลมาจากการทำลายป่า

ฉลาดชาย และคณะ (2536) กล่าวไว้ในหนังสือป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนาป่าชุมชนภาคเหนือ : ศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนว่าพื้นที่จังหวัดพะเยาเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่มากและความเป็นชุมชนมีน้อย แม้จะมีกลุ่มรักษาป่าซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับกลุ่มผู้ใช้น้ำ แต่ก็ไม่สามารถต้านทานขบวนการตัดไม้เถื่อนระดับชาติได้ เจ้าหน้าที่ของโครงการไม่สามารถเข้าถึงชาวบ้าน และไม่สามารถเก็บข้อมูลระดับเล็กหรือวางแผนปฏิบัติการป่าชุมชนได้ ลักษณะงานที่เหมาะสมสำหรับชุมชนนี้ ไม่ใช่งานในพื้นที่ แต่ต้องเป็นงานในระดับสูงกว่าชุมชน โดยมีองค์กรระดับชาติมาประสานงานกับองค์กรชาวบ้าน และศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนฉลาดชายมีความเห็นว่า ควรประกอบด้วย

1. อำนาจขององค์กรชาวบ้านในการจัดการทรัพยากร

ในทุกหมู่บ้านที่มีการอนุรักษ์และจัดการป่าชุมชนอย่างได้ผล เช่น ชุมชนต่าง ๆ ในการศึกษาจะปรากฏว่ามีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ ชาวบ้านจะมีจารีตประเพณีซึ่งถือว่าเป็นกฎเกณฑ์ในการจัดการดูแลป่า ไม่ว่าหมู่บ้านนั้นจะมีองค์กรทางการในการดูแลรักษาป่าหรือไม่ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า จารีตประเพณีเป็นสิ่งบ่งบอกถึงการแสดงออกของอำนาจชุมชน ซึ่งบางครั้ง

ก็จะแสดงออกผ่านทางองค์กรของชาวบ้าน ทั้งที่เป็นทางการและเป็นองค์กรตามธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม คำว่า “ชุมชน” ในที่นี้มีหลายความหมาย ชุมชนอาจหมายถึง หมู่บ้านเดี่ยว หรือหลายหมู่บ้าน

จารีตหรือกฎเกณฑ์ตามประเพณีนั้น จะแสดงอำนาจขององค์กรชุมชนในการจัดการป่าออกได้ 2 แนวทาง คือ 1) จำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นประเภทต่าง ๆ และกำหนดขอบเขตอย่างชัดเจน เช่น เขตป่าอนุรักษ์ หรือ ป่าต้นน้ำ ป่าพิธีกรรมหรือป่าที่ตั้งของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และป่าใช้สอยในลักษณะต่าง ๆ ตามความเชื่อของชาวบ้านในป่าแต่ละป่าจะมีพิธีอารักขาอยู่ภายในขอบเขตของป่า ซึ่งอาจถือได้ว่าพิธีเป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจชุมชนในการบังคับให้เป็นไปตามจารีต โดยที่ในป่าแต่ละประเภทจะมีการกำหนดแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ เช่น เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้ทราบทั่วกัน โดยไม่ทำลายทรัพยากรและอำนาจประโยชน์ให้ชุมชนและความเชื่อและวิถีคิดตามประเพณีมาเป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ ที่ใช้ในการจัดการทรัพยากรและที่ดินของหมู่บ้านด้วย 2) สิทธิการใช้ทรัพยากรร่วมกันแสดงออกในรูปของจารีตผสมผสานกับวิถีชีวิตของชุมชน เช่น ประเพณีการทำไร่หมุนเวียนสิทธิในป่าหัวไร่ปลายนาของเจ้าของนา สิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการยังชีพ จากแนวทางการแสดงอำนาจขององค์กรชุมชนแสดงว่าชาวบ้านมีวิถีคิดและภูมิปัญญาที่จะสามารถดูแลรักษาป่าได้ คุณธรรมนี้จะผสมผสานกับวิถีชีวิตซึ่งวางอยู่บนรากฐานของการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกับภายในขอบเขตของชุมชน จากกฎเกณฑ์ตามประเพณีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านใช้จัดการทรัพยากรแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ชาวบ้านสังเกตและเข้าใจความเป็นไปในสภาพแวดล้อม สะสมความรู้ และประสบการณ์และตกผลึกเป็นภูมิปัญญาและวิถีคิดที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

2. บทบาทของผู้นำในการรักษาภูมิลักษณ์

นอกจากจารีตปฏิบัติต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นกฎเกณฑ์ในการรักษาป่า อำนาจขององค์กรชาวบ้านยังสามารถแสดงออกเป็นรูปธรรมได้โดยผ่านบทบาทของผู้นำชุมชน ผู้นำเหล่านี้จะมีบทบาทอยู่ในองค์กรของชาวบ้านหลายรูปแบบ เช่น เป็นกรรมการเหมืองฝาย กรรมการหมู่บ้านและสมาชิกของกลุ่ม ผู้อาวุโส ฯลฯ องค์กรทั้งหมดเหล่านี้มักจะเป็นกลุ่มธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาเพื่อทำงานเฉพาะกิจ โดยมีพื้นฐานส่วนใหญ่อยู่ที่กลุ่มเครือญาติ หรือกลุ่มที่รวมตัวกันตามธรรมชาติ

ความขัดแย้งในหมู่ผู้นำชี้ให้เห็นถึงความพยายามของชาวบ้านที่จะปรับตัวในการอนุรักษ์ป่า เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการแย่งชิงทรัพยากรกับอำนาจภายนอกมากขึ้น ทำให้การรักษาป่าไม่ใช่การแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ต้องเป็นการทำงานระยะยาวเกี่ยวข้องกับการทำงานต่อรัฐ การปรับตัวต่อการแก้ไขความขัดแย้ง และการพัฒนาศักยภาพในการผลิตของชุมชนประเด็นเหล่านี้ทำให้การรักษาป่าสามารถจํากัดอยู่แต่ในชุมชนได้ หากจะต้องร่วมมือกับชุมชนอื่นในรูปเครือข่าย

และองค์กรภายนอกมากขึ้น ดังนั้นบางชุมชนยังอาจมีแนวทางที่ลงตัวหรือเหมาะสมสำหรับชุมชนตนเองไม่ได้จึงปรากฏในรูปของความขัดแย้งระหว่างผู้นำอยู่

3. องค์กรชาวบ้านและการพัฒนาเครือข่ายในการจัดการป่า

กลุ่มผู้นำต่าง ๆ รักษาผลประโยชน์ของชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านจะทำหน้าที่เป็นองค์กรจัดการป่าตามธรรมชาติของชาวบ้านเริ่มจะมีบทบาทจำกัด ขณะที่ชาวบ้านจะหันไปเน้นบทบาทของคณะกรรมการหมู่บ้าน เพราะเป็นที่ยอมรับของราชการมากกว่าทำให้สามารถประสานงานกับหน่วยงานภายนอกต่าง ๆ ได้ดีเพื่อการต่อรองรัฐบาลให้เข้ามาร่วมแก้ปัญหาการพัฒนาความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายที่สามารถเพิ่มพลังในการต่อรอง

ดังนั้น ชาวบ้านจึงหันมาสนใจเครือข่ายของชุมชน เพราะมีปัญหาการบุกรุกพื้นที่และลักลอบตัดไม้ในเขตบ้านอื่นอยู่เสมอ เป้าหมายหลักของเครือข่ายนี้ก็คือ การกำหนดเขตป่าของแต่ละชุมชนให้ชัดเจนและร่วมกันตัดสินใจปัญหาการบุกรุก โดยไม่ใช้กฎของบ้านใดบ้านหนึ่งเป็นเกณฑ์ แต่อาศัยการเจรจาต่อรองกันเพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาได้ดีขึ้น นอกจากนี้เครือข่ายยังจะเพิ่มอำนาจต่อรองกับนายทุนที่กำลังเข้ามากร้าวานซื้อที่ดินในบริเวณใกล้เคียง ไม่ให้บุกรุกป่าและต้นน้ำจากคอยไปใช้เฉพาะที่ดินส่วนตัว ชาวบ้านต้องการแก้ไขปัญหาคัดไม้เอง เพราะสามารถรู้ความต้องการที่แท้จริงและป้องกันมิให้มีการลักลอบตัดไม้ขาย

แพรวพรรณ (2542, อ้างแล้ว) เสนอความคิดเห็นว่า การจัดการป่าชุมชน หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ที่ทำให้ป่าคงอยู่และใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่องที่สามารถรักษาความสมดุลขององค์ประกอบต่าง ๆ ในป่าไว้ได้ การจัดการป่าชุมชนจึงไม่ได้หมายถึง การเอาป่ามาแบ่งเป็นผืนเล็ก ๆ และแจกจ่ายให้ชุมชน และไม่ใช่ว่าแค่กิจกรรมเพื่อการใช้ประโยชน์หรือการนำไม้ออกมาใช้สอยเท่านั้น แต่รวมถึงการป้องกันการอนุรักษ์การฟื้นฟูทรัพยากร เป็นต้น การจัดการป่าชุมชนมีวัตถุประสงค์กว้าง ๆ เพื่อการอนุรักษ์ป่าที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายของชุมชน

ในการที่ดำเนินการป่าชุมชนนั้น จุดประสงค์ที่ทางชุมชนส่วนใหญ่ต้องการจากป่าชุมชน ได้แก่ ผลประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งสามารถแบ่งได้หลายกรณี ตามประเภทและประโยชน์ที่ได้จากป่าชุมชน ซึ่งประกอบด้วยลักษณะ 3 ประเภท ดังนี้ ประเภทที่ 1 ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม ซึ่งมีประโยชน์ในการอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อเป็นพิธีกรรมทางประเพณี เช่น ป่าช้า ป่าอภัยทาน เป็นต้น หรือเป็นการอนุรักษ์ไว้เป็นแหล่งชับน้ำ ซึ่งเป็นการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งชับน้ำให้กับพื้นที่ทางเกษตรกรรม หรือการอนุรักษ์ให้เป็นเขตอภัยทานห้ามล่าสัตว์ และที่สำคัญอนุรักษ์เป็นแหล่งอาหารของชุมชน เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ยาสมุนไพร ซึ่งบางครั้งยังเป็นแหล่งเสริมรายได้ให้กับชุมชนและชุมชนใกล้เคียง ประเภทที่ 2 ป่าชุมชนแบบพัฒนา คือ ป่าชุมชนที่ประชาชนได้รับการ

ส่งเสริมให้จัดตั้งขึ้นเพื่อประโยชน์ของชุมชน เช่น สวนสาธารณะ ประเภทที่ 3 ป่าชุมชนแบบ
เอนกประสงค์ คือ เป็นทั้งป่าซับน้ำ เป็นทั้งป่าใช้สอย (เมื่อต้นไม้ล้มหรือหัก) และหาอาหารจากป่าได้

ในชุมชนแต่ละแห่งจะมีการจัดการป่าแตกต่างกันไปตามความต้องการ ซึ่งบางชุมชน
มีวัตถุประสงค์ในการจัดการที่หลากหลายขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ สภาพป่า วัฒนธรรมหรือความเชื่อ
และวัตถุประสงค์หลักในการใช้สอย เช่น ในพื้นที่สูงชันและเป็นแหล่งต้นน้ำ ชุมชนก็มักจะจัดการ
ป่าบริเวณนี้เพื่อเป็นป่าต้นน้ำ จำกัดการใช้ประโยชน์ เพื่อไม่ให้เกิดการชะล้างหน้าดินและให้ป่า
คงความสมบูรณ์มากที่สุด ชุมชนในที่สูงหลายแห่งที่ยังคงวัฒนธรรมเดิมไว้ได้ โดยไม่ล่มสลายจาก
การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน เพราะได้มีการรักษาป่าตามวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ

ป่าที่จัดการอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับระบบนิเวศ และวัฒนธรรมของพื้นที่ที่จะยิ่ง
เพิ่มความสมบูรณ์ และยิ่งเกิดประโยชน์ความสมบูรณ์ของป่านี้ไม่ใช่เกิดจากการปล่อยทิ้งไว้ให้
ธรรมชาติดูแล แต่เพราะมีการคุ้มครองจัดการที่เหมาะสม การจัดการยังช่วยเพิ่มคุณค่าและประโยชน์
ใช้สอยทางสังคมและเศรษฐกิจและลดความเสียหายจากภัยธรรมชาติได้อีกด้วย

ในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนต้องตกลงกันให้ได้ว่าจะตัดหรือ
ใช้อะไร ใช้ที่ไหนได้บ้าง จะเหลืออะไรไว้แค่ไหน และจะช่วยกันบำรุงรักษาป่าอย่างไร จะรู้ได้
อย่างไรว่าการใช้ประโยชน์จะไม่ส่งผลกระทบต่อป่า โดยการจัดการป่าไม่อย่างยั่งยืนนั้นจะต้อง
ยึดหลักอยู่เสมอว่า ต้องมีไม้รุ่นใหม่เกิดขึ้นมาทดแทนและมีผลผลิตจากป่าอย่างสม่ำเสมอ

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยทั่วไป บนแนวคิดหลัก 4 ประการ คือ 1) การ
วางแผนการจัดการทรัพยากร 2) การจัดสรรทรัพยากร 3) การวางกฎเกณฑ์และการควบคุมบังคับ
และ 4) การรับรองสิทธิเหนือทรัพยากร แต่ก่อนรัฐอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรตามกฎหมาย และ
ทำการผูกขาดหรือจำกัดการจัดการทรัพยากรไว้เพียงองค์กรของรัฐฝ่ายเดียว ในลักษณะของระบบ
รวมศูนย์อำนาจ ทำให้เกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างกฎหมายของรัฐกับจารีตประเพณีและสิทธิของ
ชุมชนตามการจัดการทรัพยากรลักษณะรวมศูนย์ และยิ่งเอื้ออำนาจประโยชน์แก่ผู้มีอิทธิพลและ
ภาคอุตสาหกรรมมากกว่าจะตอบสนองความต้องการของชุมชน เช่น รัฐมองป่าแยกออกจากคนและ
ชุมชน หรือการที่รัฐอ้างสิทธิหรือที่ดินและป่าทั้งหมดแต่มิได้ใช้ประโยชน์ กลับนำสิทธินั้นไปให้
บุคคลภายนอกอื่น ๆ ที่ไม่ได้รับการทรัพยากรมาตั้งแต่ต้นมาใช้ประโยชน์ แนวทางการจัดการ
ทรัพยากรในลักษณะนี้จึงขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ และการไม่ยอมรับกฎหมายและนโยบายของ
รัฐ ซึ่งชาวบ้านมองว่าไม่เป็นธรรม การปรับเปลี่ยนแนวการบริหารจัดการทรัพยากรในบทบาทของ
รัฐจากผู้บริหาร ซึ่งจัดการในลักษณะผูกขาดและรวมศูนย์มาเป็นผู้สนับสนุนชุมชนทำการจัดการ
และรัฐทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคและเงินทุนแก่ชุมชนผู้อนุรักษ์ป่าจะเหมาะสมมากกว่า

2.2 ความสำเร็จเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

ชูชัย (2542) กล่าวถึงเงื่อนไขที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนไว้ 4 ประการ ดังนี้ 1) ทรัพยากรนั้นอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของชุมชน 2) ชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรนั้น 3) การดำรงอยู่ของชุมชนต้องมีเครือข่าย มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและมีบรรทัดฐานร่วมกัน และ 4) ชุมชนต้องมีกฎระเบียบและกระบวนการที่เหมาะสม นอกจากนี้ชอบ และคณะ (2535 อ้างใน ชูชัย, 2542) กล่าวว่า การเกิดองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ป่าของชุมชนมีเงื่อนไขหลักอยู่ 2 ประการ คือ เงื่อนไขที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเองและเงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากภายนอกชุมชนแต่มีผลกระทบต่อคนในชุมชน เงื่อนไขภายในชุมชนคือการได้รับประโยชน์จากป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งประโยชน์อาจเป็นทั้งประโยชน์เศรษฐกิจหรือผลประโยชน์ทางสังคมและบทบาทและความสามารถของผู้นำ ซึ่งเป็นส่วนที่สำคัญในการกระตุ้นชาวบ้านให้มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า ส่วนเงื่อนไขภายนอกชุมชนนั้นคือภัยธรรมชาติอันเนื่องจากการกระทำของคนบางกลุ่มและมีผลทำให้คนในชุมชนได้รับความเดือดร้อน ทำให้สมาชิกผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนได้เข้ามาแย่งชิงทรัพยากร เช่น การสัมปทาน การบุกรุกส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตของคนในชุมชนและบทบาทของเจ้าหน้าที่และหน่วยงานภายนอก

เสน่ห์ (2536 : 175-186) ได้สรุปเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชน ไว้ 8 ประการ ดังนี้ 1) มีความเป็นชุมชนสูง 2) มีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ หรือยังมีสภาพเพียงพอที่จะกลับสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน 3) การมีผลประโยชน์ร่วมกัน 4) มีจิตสำนึกในการรักษาป่า 5) มีผู้นำชุมชนทั้งผู้นำทางธรรมชาติและผู้นำที่เป็นทางการที่มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง 6) มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน อาจเป็นองค์กรตามประเพณีหรือองค์กรทางการที่รัฐจัดตั้งขึ้น โดยมีหน้าที่รับผิดชอบในด้านการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม และเป็นธรรม และ 7) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน 8) มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

ชูศักดิ์ (2540) ได้วิเคราะห์เงื่อนไขของการยึดโยงอย่างเหนียวแน่นระหว่างป่าและชุมชนของนักคิดสายอุดมการณ์ป่าชุมชนว่า เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยสำคัญ 8 ประการ คือ 1) ชุมชนมีลักษณะมีความเป็นชุมชนสูง 2) ทรัพยากรยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ 3) มีผลประโยชน์ร่วมกัน 4) มีจิตสำนึกในการรักษาป่า ซึ่งเงื่อนไขการเกิดจิตสำนึกแบ่งออกเป็น 4 ประการ คือ 4.1 จิตสำนึกที่เกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ที่สืบทอดต่อกันมา 4.2 จิตสำนึกที่เกิดจากความจำเป็นในการรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน 4.3 จิตสำนึกที่เกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก 4.4 จิตสำนึกที่เกิดจากภัยแล้ง 5) มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง 6) มีการจัดตั้ง

องค์กรประชาชน 7) มีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน และ 8) มีการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม

2.3 ความเป็นมาของป่าชุมชนพื้นที่ป่าชุมชนบ้านห้วยงูใน และบ้านตลาดจีเหล็ก

ความเป็นมาของบ้านห้วยงูใน เนื่องจากหมู่บ้านห้วยงูในในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาได้มีการบุกรุกแผ้วถางป่าในบริเวณปกครองของบ้านห้วยงูในซึ่งเป็นพื้นที่ป่าแม่สูน เพื่อไปทำสวนส้ม ซึ่งทางผู้นำหมู่บ้านเมื่อเห็นอย่างนั้นจึงได้มีการประชุมหมู่บ้าน เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาการบุกรุกของนายทุนที่เข้าไปทำสวนส้มในช่วงนั้น เมื่อประชุมแล้วจึงมีมติกันว่าควรจะมีการร้องเรียนต่อองค์กรของรัฐที่เกี่ยวข้องเข้ามาตรวจสอบในบริเวณที่ได้บุกรุกเข้าไปทำสวนส้มว่า ได้มีการละเมิดกฎหมายเกี่ยวกับการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติหรือไม่ เมื่อทางเจ้าหน้าที่มาตรวจสอบปรากฏว่าได้มีการบุกรุกเข้าไปยังเขตป่าสงวนแห่งชาติจริง จึงได้ทำการยึดพื้นที่บริเวณสวนส้มนั้นคืน และได้จับกุมเจ้าของพื้นที่ไปดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป เมื่อยึดพื้นที่คืนได้แล้วทางผู้นำหมู่บ้านจึงเห็นว่าควรจะทำกรพื้นที่ป่าในบริเวณที่ถูกบุกรุก เพื่อจะให้ชุมชนได้มีป่าเป็นของตนเอง ดังนั้นจึงมีมติในชุมชนว่าควรนำพื้นที่ ๆ ถูกบุกรุกนั้นจัดตั้งเป็นป่าชุมชน โดยได้ปรึกษากับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องคือสำนักงานป่าไม้จังหวัด ซึ่งเป็นหน่วยงานที่คอยประสานงานระหว่างรัฐและชุมชนเพื่อจะได้จัดการป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ซึ่งป่าชุมชนในหมู่บ้านห้วยงูจึงได้ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนของกรมป่าไม้ พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484 ในปี พ.ศ. 2538 จึงทำให้หมู่บ้านห้วยงูในมีป่าชุมชนตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

สำหรับความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านตลาดจีเหล็กนั้น ได้ก่อตั้งมานานหลายร้อยปี ซึ่งหมู่บ้านได้ตั้งอยู่ติดเขตป่าขุนแม่กวัง ซึ่งเป็นต้นน้ำแม่กวัง สมัยเริ่มก่อตั้งหมู่บ้านใหม่นั้นชาวบ้านไม่ค่อยได้เข้าป่าเท่าที่ควร เนื่องจากในสมัยก่อนนั้นบริเวณอาณาเขตปกครองของหมู่บ้านนั้นจะแบ่งเป็นป่าเบญจพรรณและป่าทั่วไป ซึ่งชาวบ้านเกรงกลัวต่อป่าเบญจพรรณมากเนื่องจากมีชาวบ้านบางคนได้เข้าไปในป่าเบญจพรรณ แต่พอกลับมาไม่นานก็เป็นไข้แล้วเสียชีวิตในที่สุด อีกรายได้ไปตัดไม้ในเขตป่าเบญจพรรณแล้วพลาดถูกขวานของตัวเองฟันที่ขา กลับมาไม่นานก็เสียชีวิต จึงทำให้ชาวบ้านเกรงกลัวกันอย่างมาก แต่ป่าทั่วไปซึ่งติดกับบริเวณหมู่บ้านชาวบ้านไม่ค่อยเกรงกลัวเท่าที่ควรจึงเข้าไปในป่านั้นได้ แต่ต่อมาไม่นานซึ่งเป็นช่วงที่มีนายทุนเข้ามาสัมปทานไม้ในเขตหมู่บ้านและยังมีชาวบ้านบางส่วนเข้าป่าเพื่อตัดไม้ไปขาย จึงทำให้ช่วงนั้นมีการบุกรุกทำลายป่าเป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้น้ำในแม่น้ำกวังตื้นเขิน แต่ไม่นานได้มีการแก้ไขปัญหาเมื่อทางพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้เสด็จประพาสพื้นที่ ๆ ถูกบุกรุก จึงทรงรับตราให้แก้ไขปัญหา โดยการสร้างศูนย์ศึกษาพัฒนา

ห้วยฮ่องไคร้ตามแนวพระราชดำริ เพื่อเป็นการสร้างป่าและป้องกันการบุกรุกจึงทำให้ป่าเริ่มฟื้นมาอีกครั้งหนึ่งและในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาได้มีการตั้งศูนย์วนศาสตร์ชุมชนที่ 13 ขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาด้านการสนับสนุนกล้าไม้ให้แก่ชุมชนที่ต้องการกล้าไม้เพื่อจัดการกับป่าชุมชนในชุมชนของตนเอง และในปี พ.ศ. 2540 ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กก็ได้ขึ้นทะเบียนป่าชุมชนตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ไพโรจน์ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง “การจัดการทรัพยากรป่าไม้ของป่าชุมชนในรูปแบบการจัดการตามประเพณีนิยม” ชาวบ้านมีการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนโดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งได้รับการถ่ายทอดกันมาอย่างหลากหลาย เช่น กฎเกณฑ์ ระเบียบข้อบังคับ การกำหนดบทลงโทษ ความเชื่อ พิธีกรรม ซึ่งจะออกมาในลักษณะความสัมพันธ์ของคนที่ต้องพึ่งพาป่าในการดำรงชีวิต โดยมีการจัดการการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าไม้ เช่น การหมุนเวียนของธาตุอาหาร อาหารในดิน การทำไร่หมุนเวียน การเก็บหาของป่า การฟื้นตัวของป่าไม้ที่ถูกทำลาย และความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ เป็นต้น ขนบธรรมเนียมประเพณีชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้มีการแบ่งพื้นที่เป็น 1) ป่าอนุรักษ์ 2) เขตหมู่บ้านสัตว์ป่า 3) เขตป่าหากิน และ 4) เขตป่าใช้สอยเพื่อใช้ประโยชน์จากป่าไม้

ในรูปแบบการจัดการภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย ชาวบ้านไม่มีการตัดไม้ทำลายป่าและบุกรุกแผ้วถางพื้นที่ป่าไม้ โดยได้มีการบำรุงรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าของชุมชนโดยใช้ประโยชน์ตามสภาพป่า ซึ่งมีผลมาจากกฎระเบียบที่คณะกรรมการป่าชุมชนกำหนดไว้ ได้แก่ ห้ามตัดไม้เผาป่าล่าสัตว์ และทำไร่โดยเด็ดขาด หากฝ่าฝืนก็จะถูกลงโทษ โดยจะปล่อยให้ป่าค่อย ๆ ฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ และมีการกำหนดความรับผิดชอบของชุมชนโดยคณะกรรมการป่าชุมชนหมู่บ้านเป็นผู้กำหนดกิจกรรมในการดูแลรักษาป้องกันทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน อีกทั้งยังมีกิจกรรมการปลูกป่าและบวชป่า ซึ่งจะสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

เพิ่มศักดิ์ (2542) กล่าวในประเด็นของป่าชุมชนในประเทศไทยที่เกิดจากความเชื่อในแต่ละป่าชุมชน และมีกฎเกณฑ์ตั้งไว้ในรูปแบบข้อตกลงและข้อบังคับ ซึ่งแต่ละชุมชนมีลักษณะแตกต่างกันไปตามระบบนิเวศและตามประโยชน์ใช้สอย ปัจจัยที่ทำให้ป่าชุมชนดำรงอยู่ได้ มีดังนี้

1. ปัจจัยทางกายภาพ ได้แก่ พื้นที่ป่าเพื่อรักษาคุ้มครองสภาพแวดล้อมของชุมชน เช่น เป็นต้นน้ำลำธาร เป็นพื้นที่ป่าช่วยบังลม เป็นพื้นที่ลาดชันสูงหรือเป็นพื้นที่หน้าดินตื้น เป็นต้น

2. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ เช่น เป็นแหล่งทรัพยากรที่ชุมชนต้องใช้ประโยชน์ร่วมกัน หรือแหล่งที่ป่าถูกทำลายทำให้ชุมชนขาดแคลนสิ่งที่เคยใช้ประโยชน์จากป่า

3. ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมและความเชื่อสืบทอดกันของชุมชนดั้งเดิม เช่น การเชื่อเรื่องศักดิ์สิทธิ์ วิถีชีวิตในชุมชน ระบบการแบ่งมรดก เป็นต้น ซึ่งมีผลต่อการบุกเบิกป่า หรือจารีตของชุมชน เช่น การขออนุญาตผู้นำในการตัดไม้ กฎระเบียบของชุมชน เป็นต้น

4. ปัจจัยทางนโยบายการบริหารจัดการ ได้แก่ นโยบายของรัฐเกี่ยวกับที่ดินและป่าไม้ กฎหมายที่เกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ต่าง ๆ

พงษ์ศักดิ์ ถัสระ (2540) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โถ อำเภอเมืองฮอด จังหวัดเชียงใหม่ วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยยึดหลักขั้นตอนการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุ การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการลงทุน และปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล โดยศึกษาสภาพเศรษฐกิจ สังคม พัฒนาการใช้ป่าของชาวบ้าน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทั่วไปด้านบุคคล การเข้าถึงทรัพยากร วัฒนธรรม กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติแม่โถ

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ด้านโครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ของชุมชนกะเหรี่ยง วิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านต่างก็พึ่งพิงอาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งแบบเครือญาติ และเพื่อนบ้าน มีความรู้สึกเป็นเผ่าพันธุ์ และชุมชนสูง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมแบบพอยังชีพ ยกเว้นชุมชนแม่โถหลวงที่เกษตรกรส่วนมากทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ พัฒนาการใช้ป่าของชาวบ้าน เป็นไปแบบเกื้อกูลธรรมชาติบนพื้นฐานความเชื่อวัฒนธรรมดั้งเดิม ส่วนชุมชนบ้านแม่โถ (ม้ง) ซึ่งประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชนขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ม้ง ซึ่งมีมากถึงร้อยละ 80 ของประชากรทั้งหมด ชาวบ้านส่วนมากมีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ โดยปลูกกะหล่ำปลี เป็นพืชหลัก ด้านพัฒนาการใช้ป่าของชาวบ้านในอดีตเป็นไปแบบไม่ระมัดระวัง เคลื่อนย้ายถางป่าไปเรื่อย ๆ ปัจจุบันไม่สามารถทำได้ เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านกฎหมายจึงทำการเกษตรบนพื้นที่เดิมแบบเข้มข้น

บทบาท กระบวนการ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน 4 ขั้นตอนพบว่า ในภาพรวมแล้วชาวบ้านมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนผลการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอน ปรากฏผลดังนี้ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินงาน และขั้นตอนการลงทุนและ

ปฏิบัติมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนขั้นตอนการติดตามและประเมินผล ชาวบ้านมีส่วนร่วมในระดับต่ำ

ผลการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชาติพันธุ์ สถานภาพทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้จำนวนพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตร และการเคยเข้าไปเก็บหาของป่า มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่อายุ ระดับการศึกษา และการพึงพิงป่าของชาวบ้าน ไม่มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

การศึกษานี้มีข้อเสนอแนะให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สนับสนุน ส่งเสริม องค์กรในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชน โดยรัฐให้การสนับสนุนด้านเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร วิชาการ และรับรองสิทธิตามกฎหมาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved